

**МЕТАМОРФОЗИ В ЗАВИСИМОСТИТЕ НА РАЗВИТИЕТО НА ПОЛСКОТО ЗЕМЕДЕЛИЕ
TRANSFORMATIONS UNDER THE CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF POLISH AGRICULTURE**

**Алина Шикорска, Божена Карват-Вожняк*
Alina Sikorska, Bożena Karwat-Woźniak***

Институт по икономика на земеделието и хранителната промишленост – Национален изследователски институт -
Варшава, Полша
Institute of Agriculture and Food Economics – National Research Institute – Warsaw, Poland

*E-mail: karwat-wozniak@ierigz.waw.pl

Резюме

Напредващата либерализация на стопанските отношения във все по-голяма степен се усеща и в земеделието. От тази гледна точка справянето с нарастващото съревнование се свързва с подобряване на конкурентните способности на полския земеделски сектор. Основна цел на разработката е представяне на скалата на промените в избрани структурни аспекти с подробно отчитане на обусловеността на набелязаните производствени възможности на земеделските стопанства. Анализирани са комплекс от избрани фактори, които от гледна точка на чертите на полското земеделие в най-голяма степен изразяват неговия икономически потенциал и конкурентни способности. От тази гледна точка в работата са се концентрирали върху ресурсите и използването на земеделската земя, големината и структурата на земеделските стопанства, а така също и върху напредването на процесите на концентрация на земеделската земя, което в значителна степен характеризира ситуацията на пазара на земеделска земя.

Основни емпирични материали представляват данните на общата статистика на Главно статистическо управление (GUS), най-вече изводите на Общия земеделски списък (PSR) 2002 и 2010 г. От извършените работи се вижда, че независимо от все по-ясно изразяващата се конверсия на земята полското земеделие, от гледна точка на ареала на земеделските земи, притежава условия да се превърне в сериозен земеделскопроизводителен фактор. Положителните структурни промени и прогресиращите процеси на концентрация на земята показват подобряване на конкурентните способности на полското земеделие.

Abstract

Growing liberalisation of economic relations has been increasingly present, also in agriculture. Therefore, managing to be up against the fierce and growing competition involves the need to improve the competitive quality of the agricultural sector in Poland. This study focusses on determining the scale of changes in selected structural aspects, with particular attention given to the determinants of the production capacity of agricultural holdings. The analysis examines a number of selected factors which, due to the nature of Polish agriculture, are crucial in determining its economic potential and competitive edge. Hence, the paper focusses on resources and the utilisation of agricultural land, the size and structure of holdings, and progress in the processes of agricultural land concentration, which is determined largely by the situation on the agricultural land market.

Essential empirical data comprised common statistical data from GUS, particularly the findings of the National Agricultural Census of 2002 and 2010. The research indicated that, despite increasingly evident land conversion, Polish agriculture, due to the acreage of agricultural land, is capable of becoming an important player on the agricultural market. Positive structural changes and the continuous process of land concentration suggest an improvement in the competitive edge of agriculture in Poland.

Ключови думи: земеделска земя, концентрация на земеделски земи, земеделски стопанства, имуществена и пространствена структура.

Key words: agricultural land, agricultural land concentration, agricultural holdings.

ВЪВЕДЕНИЕ

Заедно с икономическото развитие намалява значението на земеделието в икономиката, което намира отражение в непрекъснатия спад на значението на този сектор в създаването на брутният вътрешен продукт за страната (РКВ) на различните страни (Skodlarski, Matera, 2005). Тази тенденция е универсална истина, обусловена от икономическите процеси на развитие (Tomchak, 2004). При това „свиването“ на земеделието не означава автоматично, че то се маргинализира (Woś, 1999). Наистина размерите на съществуващите производствени блага в сектора на земеделието намаляват и ще продължават постепенно да намаляват, но едновременно протичащите структурни преобразявания трябва систематично да подобряват ефективността на тяхното използване и като резултат да съдействат за нарастването на земеделската продукция и правилното функциониране на земеделието като дял от икономиката (Woś, 1999).

Положението на земеделието в икономическите макроструктури е специфично и е обусловено до голяма степен от значението на този сектор в задоволяването на основните потребности на човека в областта на консумацията. От тази гледна точка отделните страни се стремят да задоволяват изхранването на своите жители. Изпълнението на това условие определя необходимостта от провеждането на земеделска дейност, която да е способна да осигури получаването на такова количество и качество продукция, която да задоволи нуждите в областта на изхранването на населението в страната поне в основна степен, като бъде запазено равновесието в търговията с хранителни продукти (Malish, 2008). Освен това в последно време все по-често се подчертава фундаменталното значение на земеделския сектор в осигуряването на обществени блага, особено за опазване на околната среда и за запазване на националните стойности на пейзажа, а също и съществуващият принос на този сегмент на икономическа активност на населението за жизнеността на селските райони (Zegar, 2005).

По отношение на способностите на земеделието при формиране на големината на РКВ ситуацията в нашата страна е в съответствие със световните тенденции. Едновременно икономическото ограничаване на значението на този сектор не се свързва с намаляването на неговото въздействие върху общоикономическата ситуация в страната (Tomchak, 2004). Икономиката на Полша, въпреки настъпващата дезаграризация, продължава да се характеризира с относително съществено значение на земеделието във формирането на обществено-икономическото положение в страната (Hunek, 2001). Тази ситуация е обусловена

до голяма степен от относително голямото значение на земеделската дейност в осигуряването на работни места и формирането на доходите на населението.

Подобряването на използването на производствения потенциал на земеделието (особено земята и работата) се свързва с диверсификацията на икономическата активност, която способства за нарастване на доходите, за подобряване на конкурентоспособността на земеделския сектор и води до навлизането на многофункционалното развитие на земеделието (селските райони) с вземане под внимание на съответното количество и качество на произвежданите земеделски суровини и изискванията за опазването на околната среда и запазване на природните стойности на пейзажа. Тези обусловености определят необходимостта за поддържането на земеделската дейност на цялата територия на Европейския съюз, като едновременно осигуряват на земеделските работници удовлетворителни доходи. Така в основен се превръща въпросът какво място заема (ще заема) полското земеделие (земеделските стопанства) в европейското земеделие.

В съответствие с казаното по-горе в тази работа сме се съсредоточили върху богатствата и използването на земеделската земя, големината и структурата на земеделските стопанства също и върху придвижването напред на процесите на концентрация на обработваемата земя, които в значителна степен налага ситуацията на пазара на земеделска земя. Основният емпиричен материал представляват данните от общата статистика на GUS, главно изводите на Общия земеделски списък (PSR) 2002 и 2010.

Ресурси от земеделски земи и тяхната структура

Земеделските земи представляват в земеделската дейност основно средство за производство, което изпълнява двойна функция в производствения процес (Urban, 2010). От една страна, земята съставя територията, на която се провежда земеделското стопанство, а, от друга – взема активно участие в процеса на производство на земеделски продукти. Освен това представлява фактор за особен вид продукция, тъй като притежава собствен производствен потенциал (Kowalski, 1998) и едновременно в противоположност на другите блага, използвани в производството на земеделска продукция, не подлежи на преместване и увеличаване (Woś, 1998). В последния период, от гледна точка на динамичното развитие на неземеделските сектори (особено строителството) и инфраструктурата, на по-голяма интензивност беше подложен процесът на изключване на земи за земеделско ползване (Shikorska, 2008). В резултат на това територията на земята за земеделско ползване става все по-ограничена (Wasilewski, 2006).

В периода 2002-2010 г. ресурсите от обработваема земя (UR) в Полша са намалели от 19,2 до 18,9 млн. хектара, или с 1,5%. С това делът на земята, годна за земеделска обработка, от цялата територия на страната е намалял от 61,3 до 60,5%. Според резултатите от PSR 2010 за земеделски цели се ползват 82,1% от общата площ на обработваемата площ в страната, или над 15,5 млн. хектара обработваема земя¹ и това е бил ареал с 8,3% по-малък от този през 2002 г. В резултат на това делът на повърхността на обработваемата земя, използвана за земеделски цели, от цялата повърхност на страната е спаднал от 54,1 до 49,7%. Повечето земя, т.е. 94,2% от ареала UR, с който разполагаха земеделските стопанства, бяха поддържани в добро състояние и представляваха около 9,0% от всички такива UR, с които разполага земеделците в ЕС-27.

В целия анализиран период сред използваните за земеделие орни земи преобладаваха обработваемите площи². През 2010 г. те представляваха 70,4% от общата повърхност на обработваемата земя на земеделските стопанства, а трайните зелени орни земи – 21,0%. Градините обхващаха 2,3%, а останалите

обработваеми земи, т.е. земеделските площи, които не са били в добро състояние – 6,3%.

В резултат на структурните трансформации и ликвидацията на държавните и кооперативните земеделски стопанства в полското земеделие много силно се прояви доминацията на частния сектор, особено на стопанствата, ползвани от физически лица, т.е. индивидуални стопанства, които са де факто семейни стопанства (Zegar, 2008). Значението на семейния модел за стопанисване в земеделския сектор се подчертава както от контекста на обществената и политическата стабилизация в държавата, така и от икономическата справедливост. Така в структурната политика на много държави на семейното земеделско стопанство се гледа като на трудоспособни обществено-производствени единици, а правото е изградено по такъв начин, че да засилва тяхната позиция (Cramer, Jansen, Southgate, 2001; Billikopf, 2003). Такава гледна точка е в унисон също с нашия основен закон, който санкционира доминацията и трайността на семейната форма на стопанисване в земеделието.

От данните на PSR 2002 следва, че в това време земеделските стопанства от частния сектор са

Таблица 1. Ресурси земя в земеделските стопанства според посоката на използване

Година Year	Територия на UR (млн. ха) Territory of UR (million ha)	Дял на UR в общата повърхност на страната (в %) Share of UR in the whole country surface (%)	Структура на орните земи в земеделските стопанства (общо UR = 100) Structure of arable lands in agricultural holdings (Total UR=100)			
			Орни площи Arable areas	Овощни градини Orchards	Трайни зелени орни земи Long-lasting green arable lands	Други Others
2002	16,9	54,1	77,3	1,6	21,1	-
2010	15,5	49,7	70,4	2,3	21,0	6,3

Източник: собствени изчисления въз основа на земеделските списъци на GUS 2002 и 2010 г.

Таблица 2. Земеделски земи във владение на частния сектор

Година Year	Процент обработваеми земи във владение UR in ownership (%)		Процент земи във владение на индивидуалните стопанства според направлението на ползване Lands in ownership of individual agricultural holdings according to the ways of usage			
	Частен сектор Private sector	В т.ч. Including	Орни площи Arable areas	Овощни градини Orchards	Трайни зелени орни земи Long-lasting green arable lands	Други Others
		индивидуални стопанства Individual agricultural holdings				
Общо в дадената група = 100/Total in the group = 100						
2002	94,5	87,9	87,9	97,4	87,3	-
2010	96,3	88,2	89,8	97,7	93,9	54,4

Източник: собствени изчисления въз основа на земеделските списъци на GUS 2002 и 2010 г.

¹ Обработваемата земя (UR) в Полша е съставлявала около 8,8% от територията на земеделските земи в UE-27. С по-голям процент на обработваема земя са разполагали: Франция (16,1%), Испания (13,6%), Великобритания (9,6%) и Германия (9,3%).

² От 2007 г., според методологията на ЕВРОСТАТ, в общата статистика се посочват орни площи, овощни градини, ливади и пасища в добро земеделско състояние. Ето защо данните от 2002 и 2010 г. не са напълно сравними.

притежавали 94,5% орни земеделски земи, затова пък субектите от публичния сектор – 5,5%. В частния сектор са доминирали индивидуалните стопанства и са разполагали с 87,9% от цялата повърхност на земеделската земя. Това до голяма степен са били субекти с над 1 ха обработваема земя, тази група е притежавала 85,6% от общата ползваема земя в земеделието. Данните от PSR 2010 потвърдиха засилването на доминацията на семейното земеделие. През 2010 г. във владение на индивидуалните стопанства се намират 88,2% от общата обработваема земя, използвана за земеделие, което съставлява 86,6% индивидуални стопанства с над 1 хектар обработваема земя.

Почти всички индивидуални стопанства действат главно на базата на собствена земя. По отношение на тази група арендата неизменно служи преди всичко за увеличаване на наследените площи обработваеми земи. Само около 1% от индивидуалните стопанства са изцяло под аренда (Shikorska, 2011). Също така се счита, че около 22% от индивидуалните стопанства покрай обработването на собствената земя са вземали и земя под аренда. В резултат на това арендуваните земи са обхващали около 20% от територията на орните земеделски земи на индивидуалните земеделски стопанства при голям превес на частната аренда (75%).

Процеси на концентрация на земеделската земя

Територията на земеделската земя образува един от най-важните и най-постоянните ресурси на земеделското стопанство в процеса на създаване на земеделски суровини (Kowalski, 1998). Другите видове производствени разходи са по правило приспособявани към територията и качеството на притежаваните земеделски земи, както и до тяхното разположение (Rudnicki, 2005), и ефектите от стопанисването обикновено са отнасяни към този фактор (Narasim, 2006). По този начин територията на земята в стопанството в значителна степен показва начина на стопанисване и вида на създаваната земеделска продукция, което в крайна сметка се отразява на ефективността на провежданата земеделска дейност и конкурентоспособността на земеделския сектор.

Заедно със стопанското развитие настъпва процес на субституиране на отделните фактори на земеделската продукция, при което особено значение набира заместването на земята с работа и капитал, особено с последния (Johnson, 2002). В условията на полското земеделие обаче, особено от перспективата на отделните земеделски производители, площта на обработваемата земя продължава в значителна степен

да определя скалата, както и доходите, получавани от земеделска дейност. Това означава, че при голяма териториална раздробеност на стопанствата нарастването на тяхната територия може съществено да повлияе на подобряването на тяхната икономическа и конкурентоспособна позиция³. Постигането на разумна концентрация на земеделската земя е желателно и от гледна точка на опазване на природните ресурси и на равномерното развитие на земеделието (Poczta, Pawlak, Kirylyuk-Dryjska, Siemiński, 2007; Zegar, 2006; Pavlok, 2008). Така развитието на полския земеделски сектор се свързва в значителна степен с процесите на концентрация.

В периода 2002-2010 г. броят на земеделските стопанства, за каквито съгласно Закона за формиране на земеделската структура се считат единици с площ от 1 ха обработваема земя, беше намален от 1956 хил. до 1563 хил., или с 20%. Обобщавайки факта, че промените в териториалната структура се извършват много бавно и обикновено имат еволюционен характер, отбелязаната разлика в броя на стопанствата трябва да приемем за съществена. Изчезването на всяко пето стопанство говори за напредък в рационализацията на земеделските структури, професионалност на икономическата активност на селското население, а преди всичко създава възможност за по-ефективно използване на земеделската земя и по-добро използване на икономическата скала за подобряване на конкурентоспособността на полските стопанства.

Числените промени в индивидуалните земеделски стопанства през годините 2002-2010 бяха много различни в зависимост от площта на стопанствата (таблица 3). Липсваха стопанства със земя до 30 ха обработваема площ. Най-голяма липса (почти 25%) се регистрира при групата субекти с площ от 1 до 5 хектара обработваема площ, които по правило не можеха да осигурят работа и осигуровки за средно земеделско семейство. Различни процеси се забелязаха при колективизацията на относително големи по площ субекти, т.е. с площ най-малко 30 ха обработваема земя, в които, както се вижда от изследванията, съществуват шансове за реализиране на паритетно равнище на модернизация, която прави възможно по-нататъшното им развитие (Poczta, Pawlak, Kirylyuk-Dryjska, Siemiński, 2007). Общо в тази група броят на единиците се е увеличил с 26%. В най-големите по площ стопанства, т.е. с площ 50 и повече хектара, това нарастване беше по-голямо и възлиза на 35%.

Въпреки промените в посоката и скалата на промените в броя на субектите в различните териториални групи, именно тези метаморфози не способстваха за основни промени в структурата на

³ От изследванията проличава, че увеличаването на площта на обработваната земя с 1 ха повишава с 3-4% шанса на стопанството към по-висока група продукция (Karwat-Woźniak, 2009).

Таблица 3. Промени в аграрната структура на земеделските стопанства над 1 ха обработваема земя

Подробно, години Detailed in years	Общо Total	Териториални групи от стопанства в ха обработваема земя Territory groups of agricultural holdings in ha UR					
		1-5	5-10	10-15	15-30	30-50	50 и повече and more
Брой стопанства (в хил.) Number of agricultural holdings							
2002	1956	1147	427	183	149	30	20
2010	1563	863	352	152	133	36	27
Структура на стопанствата Structure of agricultural holdings							
2002	100,0	58,7	21,9	9,4	4,3	4,9	1,1
2010	100,0	55,3	22,6	9,8	4,6	6,2	1,8
Изменение на броя на стопанствата в годините 2000-2010 (в %) Change in the number of agricultural holdings for the period 2000-2012 (9%)	-20,1	-24,7	-17,5	-16,9	-10,7	+20,0	+35,0

единиците според ареала на притежаваните земеделски земи. С това все пак беше подобрена териториалната структура на земеделските стопанства. Делът на стопанствата с от 1 до 5 ха обработваема земя се намали с над 3 п.п. Техният дял продължава да е най-голям, защото през 2010 г. представляват 55% общо от стопанствата. Едновременно с това с 2 п.п. се е увеличил делът на субектите, по-големи териториално, макар все още да остава малък. В 2010 г. процентът на стопанствата с площ най-малко 30 ха обработваема земя възлиза на 8%.

Анализирайки промените в структурата на ползване на земята в различните териториални групи, трябва да отбележим, че спадът (с около 8%) на площта на обработваемата земя в притежание на общия брой полски земеделски стопанства с над 1 ха обработваема земя, се съпровожда от голяма диференциация на този процес според групите по големина на площите. Между 2002 и 2010 г. липсата на земя за земеделско ползване се забелязва при стопанствата до 30 ха обработваема земя, която по това време се намали от 11,0 до 9,3 млн. ха, т.е. с над 15%. Този спад особено се усети в групата стопанства от 1 до 5 ха обработваема площ, а именно в субектите с 1-2 ха. Площта на земята в тези единици се намали съответно с 21 и 31%. Затова пък се увеличи площта на земята, притежание на земеделци, които притежават относително големи по площ стопанства, т.е. с площ от 30 и повече ха обработваема площ. Площта на земите, които влизаха в тази категория, се увеличи от 5,5 до 6,1 млн. ха обработваема земя, или с почти 11%. Концентрацията на земя започна в групата стопанства с 50 и повече ха обработваема земя, в които площта на обработваните земеделски земи се е увеличил с над 52%. В същото време земята, обработвана в стопанствата до 5 ха обработваема площ, които не могат да осигурят работа и издръжка за

средно семейство, поради което са считани за неразвиващи се, въпреки спада представляват 14,4% (през 2002 – 16,8%) от общата площ на обработваемата земя в земеделските стопанства над 1 ха обработваема земя. В това време за 30-хектарните и по-големите стопанства, които имат шанс да се справят със засилващата се конкуренция, настъпи уголемяване на дела на обработваемата земя с 27% през 2002 г. до 39% през 2010 г.

Резултатът от тези метаморфози в структурата на територията на земеделските стопанства и процесите на концентрация на земята беше такъв, че за осемте години, които делят поредните Общи земеделски списъци (PSR), средната територия общо за земеделските стопанства с над 1 ха обработваема земя (UR) в Полша се е увеличил от 8,44 до 9,76 UR, т.е. с 15,7%. Въпреки всичко това продължава да е значително по-нисък процент от средния за площите на стопанствата в страните, с които нашите стопанства от гледна точка на асортимента продукция по правило се конкурират.

Ситуацията на пазара на земеделска земя

Метаморфозите в аграрната структура винаги имат еволюционен характер и зависят от склонността за избяване от земята на част от досегашните ползватели, върху които в голяма степен са въздействали макроикономическите обусловености. След встъпването на Полша в Европейския съюз скалата на пазарния оборот на земеделската земя при транзакцията покупка–продажба на земя (липсва мониторинг на пазара на арендата) имаше тенденция, нарастваща чак до 2008 г., когато общото стопанско забавяне и нестабилните перспективи в процесите на развитие оказаха ограничаващо влияние върху величината на това явление. Затова пък през 2010 г.

Таблица 4. Структура на ползването на земеделска земя според територията на земеделските стопанства с над 1 ха обработваема земя

Подробно Detailed	Години Years	Общо Total	Териториални групи земеделски стопанства в ха обработваема земя Territory groups of agricultural holdings in ha UR					
			1-5	5-10	10-15	15-30	30-50	50 и повече and more
Територия (в хил. ха обработваема земя) Territory (in thousands ha UR)	2002 2010	16 503 15 247	2773 2189	3449 2503	2525 1849	3383 2724	1337 1358	3036 4624
Структура на ползване на земите Structure of land usage	2002 2010	100,0 100,0	16,8 14,4	20,9 16,5	15,3 12,2	20,5 17,9	8,1 8,9	18,4 30,4
Промяна на площта на обработваемата земя в годините 2002-2010 (в%) Change in the acreage of UR for the period 2002-2010 (%)		-7,6	-21,0	-27,4	-26,7	-19,4	+1,6	+52,3

Източник: собствени изчисления въз основа на земеделските списъци на GUS 2002 и 2010 г.

Таблица 5. Договори за покупко-продажба на земеделска земя в периода 2002-2010

2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Брой трансакции на 1000 стопанства Number of transactions per 1000 agricultural holdings								
45,7	45,5	41,2	42,9	47,2	53,0	50,1	43,8	52,9
Цени на земята в хил. злоти за 1 ха обработваема земя Price of the land in thousands zloty per 1 ha UR								
5042	5753	6634	8244	9290	12 134	15 388	17 042	18 037
Динамика на промените в цените на земята (предишната година = 100) Dynamics of change of land price (the previous year = 100)								
100	114	115	124	113	131	127	111	106

Източник: собствени изчисления въз основа на данните от Отдела по статистика на Министерството на правосъдието и списъците на земеделците на GUS 2002-2010.

настъпи малко подобрене в тази област и броят на сключените договори за покупка беше на равнище, близко до това през 2007 г.

Общо през 2002 г. на 100 стопанства се падаха 46 трансакции за покупка-продажба на земя, а през 2010 г. аналогичният показател беше 53. Изчислените за различните години показатели показват, че навсякъде насоките са били подобни – относително най-много трансакции са били реализирани в периодите на относителна икономическа стабилност и подобрене на макроикономическата ситуация (преди всичко 2007 г.), затова пък пазарът на земя явно замира в периодите на деконюнктура (2009) или при чувство на несигурност по отношение на протичащите промени (2004).

Оживлението на пазара на земеделска земя беше съпътствано от динамичен ръст на цените. Според GUS в частен оборот от 2002 до 2010 г. те са нараснали повече от 3 пъти (от 5 до 18 хил. зл.). За тези тенденции са способствали макроикономическите

обусловености. След встъпването на Полша в ЕС, чак до периода на кризата, имаше период на добра конюнктура както в цялата икономика, така и в земеделците. В тази връзка част от земеделците се стараеха да увеличат икономическия потенциал на своите стопанства чрез инвестиции в земя и разполагаха със средства за тази цел. Същевременно подобряването на ситуацията на пазара на труда, относително високите цени на земята насърчаваха собствениците на стопанства, които нямаха съществени доходи, да продават земя.

ОБОБЩЕНИЕ И ИЗВОДИ

В периода 2002-2010 г. силно се проявиха процесите на отпадане на обработваеми площи за земеделско ползване. Въпреки това Полша продължава да разполага със значителни ресурси от обработваеми земи, които в по-голямата си част се поддържат в добро състояние и представляват около 9% от всички такива

земи в ЕС. С повече или близко до полските проценти на такива земи разполагат само Франция, Испания, Германия и Великобритания.

Относително големи ресурси от земеделска обработваема земя, в съответствие с изискванията за добра земеделска поддръжка, потенциално подпомагат провеждането на ефективна земеделска продукция в Полша. Ограничение в тази област обаче е, въпреки намаляването, продължаващият да съществува съществен брой субекти, които работят в сферата на земеделското производство, което е едно от най-големите в ЕС-27. В последно време отбелязаното в периода 2002-2005 г. отпадане на около 20% от земеделските стопанства с над 1 ха обработваема площ показва прогрес в модернизацията на земеделските структури, което създава възможност за подобряване на конкурентността на полското земеделие.

Въпреки известното подобрене в тази област, продължава да има прекалено много малки земеделски стопанства (над 55%), които нямат съответната подкрепа, за да произведат такава продукция, която да им даде възможност да засилят своята позиция на пазара. Анализът на положението, засягащо промените в териториалната структура, потвърждава тезата, че неизменно един от най-съществените проблеми на полското земеделие в усилията му за подобряване на конкурентоспособността в този сектор и повишаване на доходността на земеделските стопанства остава ускоряването на процесите на концентрация на земята. Трябва да подчертаем, че темпото на протичащите промени зависи преди всичко от оживлението на пазара за земеделски земи, тъй като семейният оборот, реализиран главно чрез поемане на земята от следващото поколение в семейството, обикновено петрифицира (стабилизира) съществуващата аграрна структура. От тази гледна точка трябва да се активизират инструментите, създаващи условия за по-голяма интензивност на процесите на пазара на земеделски земи и които са определяни от темпото на ликвидация на част от стопанствата и диверсификацията на икономическата активност на земеделското население. Това засяга промените в правната обусловеност (особено използването на системата за обществено и данъчно осигуряване), които способстват за ограничаване на емигрирането от земеделието, особено формалното. Уреждането на формалните принципи на арендата на земеделска земя, особено частните, които имат много нестабилен характер, също би повлияло за ускоряване на преминаването на земя към конкурентните единици (субекти). Приема се умишлено, че в земеделските стопанства, притежаващи дълготраен устойчив ръст на икономическата сила и справяне със засилващата се конкуренция, би трябвало да има двукратно повече земя отколкото сега.

Неизменно основно условие обаче за ускоряване на аграрните промени е разширяването на извънземеделския пазар на труда и създаването на условия за преминаване на хора от земеделски семейства към работа извън стопанството.

REFERENCES

- Billikopf, G. E.* (2003): *Labor Management in Agriculture: Cultivating Personnel Productivity* (2nd Edition), University of California, California, s. 44.
- Cramer, G. L., Jansen C. W., Southgate D. D.* (2001): *Agricultural Economics and Agribusiness*, John Willey and Sons Inc., New York, s. 281-282.
- Hunek, T.* (2001): *Rolnictwo w procesie formowania się nowego ładu społeczno-gospodarczego Polski*, [w:] *Wieś i rolnictwo na przełomie wieków*, IRWiR-PAN, Warszawa.
- Harasim, A.* (2006): *Przewodnik ekonomiczno-rolniczy w zarysie*, IUNiG-PIB, Puławy.
- Johnson, D. G.* (2002): *The declining importance of natural resources: lessons from agricultural land*, *Resource and Energy Economics* nr 24.
- Karwat-Woźniak, B.* (2009): *Gospodarstwa wysokotowarowe w rolnictwie chłopskim. Synteza wyników badań 2005-2009*, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Kowalski, A.* (1998): *Czynniki produkcji w agrobiznesie*, [w:] *Encyklopedia Agrobiznesu*, Fundacja Innowacja, Warszawa.
- Małysz, J.*: *Bezpieczeństwo żywnościowe strategiczną potrzebą ludzkości*, Druktur, Warszawa 2008.
- Pawlak J.* (2008): *Inżynieria rolnicza a zrównoważony rozwój obszarów wiejskich* [w:] *Agrobiznes a zrównoważony rozwój obszarów wiejskich*, *Prace Naukowe AE we Wrocławiu* nr 1192, Wrocław.
- Poczta, W., Pawlak K., Kiryluk-Dryjska E., Siemiński P.* (2007): *Perspektywy polskich gospodarstw rolnych w Europejskim Modelu Rolnictwa*, *Roczniki Naukowe SERIA*, z. 2, t. IX, Warszawa-Poznań-Kraków.
- Rudnicki, H.* (2005): *Przemiany strukturalne w polskim rolnictwie w okresie transformacji systemowej*, [w:] *Kwestia agrarna w Polsce i na świecie*, SGGW, Warszawa.
- Skodlarski, J. Matera R.* (2005): *Gospodarka światowa. Geneza i rozwój*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Sikorska, A.* (2008): *Rynkowy i nierynkowy obrót ziemią rolniczą*, [w:] *Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2007 roku*, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Sikorska, A.* (2011): *Rynek ziemi rolniczej. Stan i perspektywy*, nr 14, IERiGŻ-PIB, ANR. MRiRW, Warszawa.
- Tomczak, T.* (2004): *Od rolnictwa do agrobiznesu. Transformacja gospodarki rolniczo-żywnościowej*

- Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, SGH, Warszawa.
- Wasilewski, A. (2006): Ziemia jako element środowiska naturalnego i czynnik produkcji, [w:] Globalne, regionalne i lokalne uwarunkowania konwersji użytków rolnych, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Woś, A. (1999): Konkurencyjność wewnętrzna rolnictwa, IERiGŻ, Warszawa.
- Woś, A. (1998): Zasoby odnawialne w agrobiznesie, [w:] Encyklopedia Agrobiznesu, Fundacja Innowacja, Warszawa.
- Zegar, J. St. (2006): Charakterystyka gospodarstw ekologicznych w Polsce, [w:] Z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym (2), Raport 30, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Zegar, J. St.: Dochody w rolnictwie w okresie transformacji i integracji europejskiej, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2008.
- Zegar, J. St. (2005): Koncepcja badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym, Program Wieloletni, Raport nr 11, IERiGŻ-PIB, Warszawa.

Статията е приета на 17.04.2012 г.

Рецензент – проф. д-р Анжей Ковалски

E-mail: kowalski@ierigz.waw.pl